

Kauno savisaugos batalionų karių dalyvavimo žydų ir kitų asmenų grupių žudynėse vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) motyvai

Straipsnio tyrimo objektas – vokiečių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) Kauno savisaugos batalionų istorija. Tikslas – remiantis archyvinių duomenų ir istorinių darbų analize, atlikti vidinių veiksmų, skatinusių Kauno savisaugos batalionų karius dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse, tyrimą.

ĮVADAS

Vokiečių okupacija (1941–1944 m.) – dramatiškas Lietuvos istorijos puslapis. Šiam laikotarpiui būdinga tai, kad lietuvių laisvės siekiai koegzistavo kartu su kolaboravimu, su nacių okupacinės valdžios inicijuotu žydų, kitų asmenų grupių persekiojimu ir naikinimu, kolonizacija, ekonominiu krašto išnaudojimu, germanizavimu ir kitais reiškiniais. Šis laikotarpis yra sukrečiantis, nes naciams pavyko dalį mūsų krašto gyventojų įtraukti į žydų, kitų asmenų grupių žudynes Lietuvoje ir už jos ribų. Vieni iš šių asmenų dirbo 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo atsikūrusiose įvairaus lygio lietuvių valdžios įstaigose. Kiti buvo lietuviškų ginkluotų struktūrų – lietuvių pagalbinės policijos, Tautos darbo apsaugos, pagalbinės policijos (baltaraiščių) būrių – nariai,

dažniausiai pavaldūs lietuvių viešosios policijos nuovadų viršininkams. Treti tarnavo savisaugos batalionuose. Minėtos lietuviškos struktūros buvo subordinuotos vokiečių karinės administracijos, civilinės valdžios, vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvoje, kitoms įstaigoms. Žydų, kitų asmenų grupių žudynes galima laikyti vokiškų ir joms subordinuotų lietuviškų struktūrų sąveikos padariniu.

Iki šiol nebuvo tyrinėti lietuvių dalyvavimo vokiečių okupacijos laikotarpiu žydų, kitų asmenų grupių žudynėse motyvai. Kiek plačiau juos mėgino tyrinėti istorikas Alfonsas Eidintas darbe „Žudikai ir jų motyvacija“¹. Autorius teigia, kad savo darbu siekė ne tiek temą ištirti, kiek aktualizuoti². Žinių apie lietuvių dalyvavimo žydų, kitų asmenų grupių žudynėse motyvus galima rasti sovietinės Lietuvos (1945–1990 m.) laikotarpio istorikų Petro Kežinaičio³, Juozo Bulavo⁴, nepriklausomos Lietuvos laikotarpio (nuo 1990 m. iki dabar) istorikų Rūtos Puišytės⁵, Arūno Bubnio⁶, išeivijos istorikų Sauliaus Sužiedėlio⁷, Albino Gražiūno⁸ darbuose. Šios žinios yra vertingos, tačiau autoriai dalyvavimo žudynėse motyvus nagrinėja ne kaip atskirą klausimą, o tik kaip tyrimo objekto sudedamąją dalį.

Straipsniu siekiama iš dalies užpildyti šią istoriografijos spragą. Vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) Lietuvoje buvo suformuoti ne mažiau kaip 26 savisaugos batalionai, kuriuose tarnavo 12–13 tūkst. karių. Nacių okupacinė valdžia dalį šių savisaugos batalionų panaudojo žydams, kitoms asmenų grupėms persekioti ir naikinti. Išskirtinį vaidmenį naikinant šias asmenų grupes atliko Kauno 1-asis ir 2-asis pagalbinės policijos tarnybos (toliau – PPT) batalionai, kurie buvo suformuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. reorganizavus Tautos darbo apsaugos batalioną. Istorikas A. Bubnys nustatė, kad 1-asis PPT batalionas kartu su vokiečių gestapininkais nužudė ne mažiau kaip 36 tūkst. Lietuvos ir užsienio žydų. Apie 23 tūkst. iš jų nužudyta Kaune, apie 11 600 – kitose Lietuvos vietovėse, apie 1400 – Baltarusijoje⁹. Šio straipsnio autorius nustatė, kad 2-asis PPT batalionas daugiau nei penkiolikoje Baltarusijos vietovių sunaikino 15 452 žydus, 2360 Minsko karo stovyklos Nr. 352 belaisvių ir 209 civilius žmones¹⁰.

Pagrindinis šio straipsnio uždavinys – nustatyti vidinius akstinus, kurie skatino Kauno 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusius karius dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse. Darbe panaudoti Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA, anksčiau – KGB archyvas) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) dokumentai. LYA saugomos Kauno savisaugos batalionuose tarnavusių ir po karo teistų asmenų baudžiamosios, operatyvinės paieškos bylos, kiti dokumentai. LCVA fonduose saugomi nepriklausomos Lietuvos (1918–1940 m.), vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) Lietuvoje veikusių įstaigų dokumentai, suteikiantys biografinių žinių apie Kauno savisaugos batalionuose tarnavusius asmenis. Rengiant straipsnį kaip šaltiniu buvo remiamasi ir vokiečių okupacijos laikotarpio spauda.

PAREIGA

Istorikas Raulis Hilbergas atskirus asmenis, vykdžiusius žydų genocidą, apibūdina kaip pareigos vergus¹¹. Tai leidžia teigti, kad vienas vidinių veiksnių, skatinusių minėtuose Kauno savisaugos batalionuose tarnavusius asmenis dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse, buvo pareigos jausmas. Remiantis istoriniais darbais lietuvius, dalyvavusius vykdančiam genocidą, santykinai galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmajai priskirtini asmenys, kurie žydų, kitų asmenų grupių egzekucijose dalyvavo kaip naciams pavaldžių lietuviškų struktūrų (lietuvų valdžios įstaigos, pagalbinė policija, savisaugos batalionai) nariai. Antrai grupei priklausytų tie, kurie prie genocido vykdymo prisidėjo kaip pavieniai asmenys, jie nebuvo susiję ryšiais su minėtomis lietuviškomis struktūromis. Kauno 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų kariai priskirtini pirmajai grupei – jie buvo lietuviškos kolektyvinės visuomeninio gyvenimo struktūros nariai. Ką gi reiškė tokia narystė? Būti organizuotų visuomeninių tiek karinių, tiek nekarinių struktūrų nariais dažnai reiškia, kad atsiranda ir tam tikra privaloma elgsena, kad, tapdamas atitinkamos struktūros nariu, asmuo prisiima konkrečias pareigas. Kauno 1-asis ir 2-asis PPT batalionai buvo kariniai pėstininkų rikiuotės vienetai. Nepriklausomos Lietuvos ginkluotųjų pajėgų kareivių veiksmai tarnybinėje kasdienybėje buvo valdomi įsakymais ir komandomis. Karių pareiga buvo paklusti aukštesnio rango kariams. Tokius karių valdymo veiksmus iš nepriklausomos Lietuvos kariuomenės paveldėjo ir minėti batalionai. Stodami į savisaugos batalionus asmenys pasižadėdavo sąžiningai atlikti jiems pavedamas pareigas, pasiduoti karinei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti karo teisme¹². Toks pasižadėjimas reiškė, kad kariai prisiima

pareigą paklusti įsakymams ir juos vykdyti. Šį pasižadėjimą sugretinus su karių tarnybinėje kasdienybėje įsakymo tvarka atliktais veiksmais galima teigti, kad kiekvienas kario įsakymo tvarka atliktas veiksmas pirmiausia laikytinas veiksmu, atliktu pareigos jausmo pagrindu. Visi kiti vidiniai akstinai, skatinę atlikti veiksmus įsakymo tvarka, laikytini antriniais pareigos jausmo atžvilgiu. Juos galima apibūdinti kaip vidinius akstinus, skatinusius atlikti pareigą.

Pareiga, įsakymai ir žudynės. Tarnybinėje kasdienybėje įsakymai buvo išoriniai veiksniai, reguliuojantys karių tarnybinę veiklą ir kartu apeliuojantys į jų pareigos jausmą. Kariai, pakludami pareigai, vykdavo į komandiruotes, eidavo sargybas, atlikdavo kitus veiksmus. Kauno 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų subordinacija vokiečių okupacinės valdžios įstaigoms, nacių vykdyta gyventojų genocido politika lėmė, kad karių pareiga tapo ir dalyvavimas įsakymo tvarka vykdant žydų, kitų asmenų grupių genocidą. Tokia užduotis kariams buvo netikėta, nes jie, stodami į savisaugos batalioną, nežinojo, kad jų pareiga taps ir karo nusikaltimų vykdymas, t. y. dalyvavimas įsakymo tvarka žydų, kitų asmenų grupių žudynėse. Tai patvirtina duomenys. Bataliono karys Jurgis Masalskis kalbėjo, jog jis iš pradžių nežinojo, kad teks šaudyti civilius žmones. Vėliau jam teko dalyvauti šaudymuose, nes reikėjo vykdyti įsakymus¹³. Karys, buvęs grandinis Povilas Tinteris sakė, jog stodamas į batalioną nežinojęs, kad teks dalyvauti šaudant žmones ir kovoti su sovietų partizanais. Vėliau jau buvo neįmanoma išvengti šių nusikaltimų, nes tokiose operacijose turėjo dalyvauti visi bataliono kariai¹⁴. Buvęs savisaugos bataliono karys Leonas Stonkus tvirtino nežinojęs, kad reikės dalyvauti šaudant beginklius žmones. Priešingu atveju į batalioną jis nebūtų stojęs¹⁵. Buvęs karininkas, būrio vadas

jaunesn. ltn. Jonas Mečislovas Plungė teigė, kad pirmąkart dalyvaudamas masinėse žudynėse Kauno VII forte buvęs labai sukrėstas. Jis manė buvęs vokiečių apgautas, bet, kaip iš bataliono išeiti, nežinojo¹⁶.

Įsakymus, komandas, kuriomis buvo reguliuojama karių veikla žydų, kitų asmenų grupių žudynėse ir apeliuojama į jų pareigos jausmą, galima suskirstyti į dvi grupes. Pirmajai priskirtini vokiečių okupacinių įstaigų pareigūnų įsakymai Kauno 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų kariams, kuriais buvo inicijuotas jų išvykimas į naikinimo akciją, reguliuojama ir prižiūrima jų veikla akcijos metu. Tai, kad būta tokio pobūdžio įsakymų, patvirtina šie duomenys. Buvęs 2-ojo PPT bataliono karys J. Kleinauskas ėjo vairuotojo pareigas ir vežiojo vokiečių ryšių karininką Kurtą Spangenbergą. Iš pokalbių su šiuo karininku jam buvo žinoma, kad per jį duodami įsakymai dėl kiekvienos operacijos. Ryšių karininkui apsilankius batalione, šis netrukus išvykdavo į operaciją¹⁷. Buvęs to paties bataliono štabo narys Petras Genys prisimena, kad vokiečių ryšių karininkas kapitonas į štabą atnešdavo savo karinės vadovybės įsakymus dėl išvykimo į baudžiamąsias operacijas¹⁸. Kartu su lietuvių batalionu vykdavo vokiečių karininkai ir kariai. Jie tiek patys dalyvaudavo žudynėse, tiek atlikdavo lietuvių veiklos priežiūros funkciją. Bataliono karys S. Gervinas prisimena, kad vokiečių karininkai vykdavo kartu su lietuvių batalionu, jam vadovavo ir įsakinėjo bataliono karininkams¹⁹. 1941 m. spalio 23 d. Nesvyžiuje vykusios žydų naikinimo akcijos metu 2-ojo PPT bataliono 3-iosios kuopos vadas Juozas Ūselis, vykdydamas vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono karininko kpt. Furcho įsakymą, kartu su savo kuopos kariais vyko prie Radvilų rūmų²⁰. 1941 m. spalio 14 d. Smilovičiuose vykusiose žudynėse lietuvių ir vokiečių batalionų vadai Antanas Impulevičius ir Franzas Lechthaleris, matydami,

kad žydus šaudė nedidelis 3-iosios kuopos karių skaičius, įsakė J. Ūseliui savo karius nuo šaudymo nušalinti. Šaudymą perėmė 1-osios kuopos kariai²¹.

Antrai grupei priskirtini vokiečių nurodymus vykdžiusių Kauno savisaugos batalionų karininkų įsakymai savo pavaldiniams, t. y. žemesnio rango bataliono kariams, dėl išvykimo ir naikinimo akcijos eigos. Šiuos įsakymus naikinimo akcijos metu santykinai galima suskirstyti į tris grupes: 1) aukų sutelkimas į nurodytą vietą; 2) pasmerktųjų konvojavimas į žudynių vietą; 3) pasmerktųjų sunaikinimas žudynių vietoje. Tai pagrindžia šie pavyzdžiai. 2-ojo PPT bataliono 1-osios kuopos vadas lt. Zenonas Kemzūra 1941 m. spalio 8 d. įsakė savo kuopos kariams apsupti Dukoros miestelį, varyti žydus į nurodytą vietą ir iš ten konvojuoti į žudynių vietą. Pats jis vyko į žudynių vietą²². 1-osios kuopos būrio vadas jaunesn. lt. J. M. Plungė, vykdydamas Z. Kemzūros nurodymus, Dukoroje įsakė savo kariams varyti moteris, vyrus ir vaikus į pagrindinę gatvę²³. Žudynių vietoje jis įsakymo tvarka organizavo savo karių veiklą ir duodavo komandą „Ugnis!“²⁴. Kariai, vykdydami karininkų įsakymus, varė žydus iš namų į sutelkimo vietą, tada konvojavo aukas į žudynių vietą ir ten šaudė pagal karininkų komandas²⁵. Lietuvių batalionui spalio 27 d. atvykus į Slucką, jo vadas mjr. A. Impulevičius įsakė 1-osios kuopos kariams apsupti miestą ir papildomai patikrinti, ar nėra likę žydų²⁶. Būrio vadas jaunesn. lt. J. M. Plungė įsakė savo būrio nariams eiti suiminėti žydų ir varyti juos į aikštę²⁷. Kariai šiuos įsakymus vykdė²⁸. Kai žydai buvo sutelkti vienoje vietoje, bataliono vadas mjr. A. Impulevičius įsakė kuopų, būrių karininkams konvojuoti pasmerktuosius sunkvežimiais į žudynių vietą ir pradėti juos šaudyti²⁹. Vykdydami šį įsakymą žydus konvojavo 1-osios ir 2-osios kuopų kariai³⁰. Žudynių vietoje kariai,

vykdydami 1-osios ir 2-osios kuopų karininkų komandas, aukas sušaudė³¹. Panašių pavyzdžių galima būtų pateikti ir daugiau. Kauno savisaugos batalionuose tarnavę kariai suvokė, kad jie žudynėse dalyvauja atlikdami pareigą, t. y. vykdydami įsakymą žudyti. Tai patvirtina duomenys. Antai buvęs Kauno TDA 3-iosios kuopos, vėliau 1-ojo PPT bataliono karys Zigmas Randis sakėsi dalyvavęs žudynėse vykdydamas kpt. Anatolijaus Dagio įsakymą³².

Įsakymo vykdytojų tipai. Santykinai galima išskirti tris Kauno savisaugos batalionų karių, atlikusių pareigą, t. y. įsakymo tvarka dalyvavusių žydų, kitų asmenų grupių žudynėse, elgsenos tipus: paprastą, aktyvųjį ir nonkonformistinį. Paprastas elgsenos tipas yra labiau mechaninis, be jokių ypatingesnių požymių. Archyvinių duomenų visuma leidžia teigti, kad jis buvo būdingas daugumai Kauno savisaugos batalionų karių, kurie dalyvavo žydų ir kitų asmenų grupių žudynėse. Tarp karių būta asmenų, kurie žudynėse elgėsi kur kas aktyviau už kitus. 1941 m. spalio 21 d. 2-asis PPT batalionas dalyvavo žydų šaudymo akcijoje Kaidanavoje. Čia aktyvumu pasižymėjo jaunesn. lt. Antanas Gecevičius³³. Z. Kemzūra prisiminė, kad savanoriškai ir be pakaitos žydus šaudė Žemaitis, Kazys Ūzas, Stasys Varnas, Juozas Knyrimas³⁴. Pats K. Ūzas sakė, kad 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke vykusiose žudynėse aktyvūs buvo Stasys Nėnius, J. Knyrimas, Žemaitis, Mykolas Dudėnas. Jie pirmiausia pasiūlydavo eiti savanoriais šaudyti žydų³⁵. Buvęs Kauno TDA 3-iosios kuopos, vėliau 1-ojo PPT bataliono karys Vytautas Barauskas prisimena, kad aktyvumą šaudant rodė Kartanas, Skabickas, Rinkevičius, jaunesn. psk. Jakimavičius. Pastarasis buvęs nedidelio ūgio, labai piktas. Visi šie kariai aktyviai šaudydavo, ragindavo tai daryti kitus, mušdavo aukas³⁶.

Dalies karių elgsenai naikinimo akcijų metu buvo būdinga ir nonkonformistinė elgsena, t. y. nenoras vykdyti įsakymo bei paklusti pareigos jausmui. Atsisakymo šaudyti pasmerktuosius atvejų būta 1941 m. liepos pradžioje Kauno VII forte vykusiose žudynėse. Kauno TDA bataliono 1-osios kuopos kareivis Jonas Baranauskas karininkui leitenantui pasakė žudynėse nedalyvausiąs, nes jo per silpna širdis. Karininkas jį apšaukė, pavadino blogu savanoriu ir paskyrė į sargybą už forto ribų³⁷. Kauno VII forte vykusiose žudynėse neužfiksuoti 1-osios kuopos karininkai Stepas Paulauskas ir Kulakauskas. Žinių, ar tai susiję su šių karininkų nenoru dalyvauti žudynėse, nėra. 2-ojo PPT bataliono 2-osios kuopos kariai 1941 m. spalio 10 d. suėmė, konvojavo į egzekucijos vietą ir šaudė Rudensko mst. geto žydus. Kuopos vadas leido nedalyvauti žudynėse 2-osios kuopos kariams Martynui Kačiuliui, J. Grigioniui ir kitiems (iš viso apie 15 karių), kai šie atsisakė šaudyti pasmerktuosius. Jiems buvo įsakyta pasitraukti į šoną³⁸. Tokio atsisakymo priežastis galėjo būti ta, kad ši naikinimo akcija buvo viena pirmųjų, kurioje dalyvavo bataliono 2-osios kuopos kariai. 1941 m. spalio 14 d. Smilovičiuose 2-ojo PPT bataliono vadas mjr. A. Impulevičius pranešė 3-iosios kuopos vadui kpt. J. Ūseliui, kad jo kuopos kareiviai turės šaudyti pasmerktuosius. J. Ūselis sakė, kad kareiviai nelabai nori tai daryti. A. Impulevičius pareiškė, kad vis vien reikės, ir J. Ūselis pakluso. J. Ūselis pasiūlė kariams eiti šaudyti savanoriais. Kiti kariai šaudyti nepanoro³⁹. J. Ūselio duomenys veikiausiai teisingi tik iš dalies, bet jie, autoriaus nuomone, nepaneigia fakto, kad karių, atsisakusių šaudyti pasmerktuosius, išties būta. Bataliono karys Teodoras Kelpša tvirtino, kad jis, 1941 m. lapkričio 7 d. ties Tučinkių kaimu vykdant Minsko geto kalinių žudynes, buvo žudynių vietos apsuptyje ir pats

nešaudė. Po šios akcijos bataliono kareiviai vyko šaudyti žydų į kitas vietas. Jis pats nevyko, nes kategoriškai atsisakė šaudyti žmones, kadangi to negalėjo daryti⁴⁰. 1941 m. spalio 27–28 d. Slucke vykusiose žudynėse lt. Z. Kemzūra vokiečių karininkui pasakė, kad jis ir jo kariai nenori šaudyti. Vokietis jam pagrasino pistoletu⁴¹. Reikia pažymėti, jog tai, kad M. Kačiulis 1941 m. spalio 10 d. nedalyvavo šaudant žydus, nereiškia, kad tarnybinėje kasdienybėje jis tai darė nuolat. 1941 m. lapkričio 7 d. M. Kačiulis Minsko geto žydus konvojavo į egzekucijos vietą ties Tučinkių k. ir pats šaudė pasmerktuosius⁴², nors ir buvo atsisakęs tai daryti Rudenske. Kario T. Kelpšos tvirtinimas veikiausiai teisingas tik iš dalies. Gali būti, kad jis, panašiai kaip ir M. Kačiulis, vienoje ar kitoje akcijoje išties atsisakė dalyvauti šaudyme. Tačiau abejotina, kad jis turėjo išskirtinių galimybių vykti ar nevykti į vieną ar kitą akciją. 3-iosios kuopos kareiviai, atsisakę šaudyti žydus Smilovičiuose, vėlesnėse žudynių akcijose greičiausiai buvo priversti elgtis panašiai kaip M. Kačiulis.

BAIMĖ

Kauno 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų karių dalyvavimas įsakymo tvarka vykdant žydų ir kitų asmenų grupių genocidą pirmiausia laikytini pareigos jausmo pagrindu atliktais veiksmais. Visi kiti vidiniai akstinai, skatinę atlikti veiksmus įsakymo tvarka, laikytini antriniais pareigos jausmo atžvilgiu. Kokie gi tai veiksniai? Kaip minėta, Lietuvos gyventojai, stodami į Kauno savisaugos batalionus, ne tik prisiimdavo pareigas, bet ir pasižadėdavo už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti karo teisme⁴³. Psichologas Davidas Mayersas teigia, kad vienas iš vidinių veiksmų, skatinusių amerikiečių karius dalyvauti žudynėse Vietnamo

kare, buvo baimė būti patrauktiems atsakomybėn už įsakymo nevykdymą⁴⁴. Vadinasi, vienas veiksnių, skatinusių karius atlikti pareigą ir vykdyti įsakymus, buvo baimė. Nepaklusimas įsakymui būtų reiškęs, kad jie, jų artimieji galėjo būti represuoti. Minėtas pasižadėjimas buvo privalomas visiems kariams. Vadinasi, kiekvienas Kauno savisaugos bataliono karys daugiau ar mažiau bijojo nepaklusti įsakymui.

Kad žudynių metu baimė buvo veiksnys, skatinantis vykdyti įsakymą ir atlikti pareigą, patvirtina šie duomenys. 1941 m. liepos mėn. pradžioje Kauno VII forte vykusiose žydų žudynėse TDA bataliono 1-osios kuopos vadas kpt. Bronius Kirkila būrio vadui jaunesn. ltn. J. M. Plungei kalbėjo, kad jeigu mes nešaudysime, tai mus pačius vokiečiai sušaudys⁴⁵. 2-ojo PPT bataliono 1-osios kuopos vadas ltn. Z. Kemzūra sakė į masinį žydų šaudymą žiūrėjęs neigiamai ir Slucke vienam vokiečių karininkui pareiškęs, kad mes šaudyti nenorime. Į tai vokiečiai jam pagrasinęs pistoletu⁴⁶. Karys S. Nėnius kalbėjo, kad atsisakymas šaudyti žydus Kauno VII forte kareiviui galėjo reikšti sušaudymą arba kalėjimą⁴⁷. Karys M. Dudėnas pasakojo, kad įstojęs į batalioną pamatė įklimpęs į bjaurią balą, iš kurios nėra galimybės išbristi. Jeigu būtų pabėgęs, vokiečiai būtų pasodinę jį į kalėjimą. Jis sakė nenorėjęs dalyvauti žudynėse, bet buvęs priverstas⁴⁸. Karys Balys Labeikis teigė bijojęs pasitraukti iš bataliono, nes dėl to jo šeimai grėsė baudžiamosios priemonės⁴⁹.

NEIGIAMAI VAIZDINIAI

Sovietinės Lietuvos istorikas P. Kežinaitis teigia, kad lietuvių buržuaziniai nacionalistai žydų ir kitų asmenų grupių žudynėse dalyvavo iš neapykantos jiems⁵⁰. Valentinas Brandišauskas tvirtina, kad lietuvių daly-

vauti žudant žydus skatino noras atkeršyti už kai kuriuos jų nusikaltimus pirmaisiais sovietų valdžios metais⁵¹. Šie teiginiai leidžia manyti, kad antriniu vidiniu veiksnium, skatinusiu Kauno savisaugos batalionų karius atlikti pareigą, buvo neigiami vaizdiniai, keliantys įvairias emocines būsenas: neapykantą, pyktį, keršto troškimą, norą atsiteisti su skriaudikais. Pareigos jausmo, baimės tapimą akstinu, skatinusiu dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse, lėmė asmenų, stojančių į savisaugos batalionus, pasižadėjimai. Neigiamų vaizdinių, akstinusių atlikti pareigą, kilmė yra kitokio pobūdžio. Jie atsirado ne dėl asmeninio pasižadėjimo, o asmeninės gyvenimiškos patirties iki tarnybos batalione pagrindu.

Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad dalis Kauno savisaugos batalionų karių, dalyvavusių žudynėse, disponavo neigiamais vaizdiniais, kurių atskiros sudedamosios dalys atitiko jų būsimų aukų charakteristikas. Kokie tai vaizdiniai? Pagal susiformuotus vaizdinius karius santykinai galima suskirstyti į tris grupes. Pirmajai jų priskirtini kariai, kurių neigiamo žydo vaizdinio turinyje figūruoja komponentai, nesusiję su prosovietine žydų tautybės asmenų veikla. Kauno TDA 3-iojoje kuopoje tarnavęs karys J. Masalskis teigė buvęs taip išauklėtas, kad bijojęs ir nekenčęs žydų⁵². Žinių, kokiomis konkrečiomis savybėmis pasižymėjo jo neigiamas žydo vaizdinys, nėra. Aišku tik tiek, kad tas vaizdinys jam kėlė baimę ir neapykantą. J. Masalskis gimė 1913 m. Vadinasi, jis buvo auklėjamas diegiant neapykantą ir baimę žydams greičiausiai maždaug iki 1931 m., t. y. iki pilnametystės. Jis buvo kilęs iš ūkininkų šeimos. Tad tikėtina, kad neapykantą ir baimę jam galėjo kelti žydų gyvenimo būdas, papročiai ir visuomenėje sklandantys prietarai.

Antrai grupei priskirtini kariai, kurie disponavo neigiamu žydų, rusų, lietuvių

tautybės marksisto, komunisto, sovietinio aktyvisto ar raudonarmiečio okupanto vaizdiniu. Šiuos asmenis dar galima suskirstyti į du pogrupius. Pirmajam priskirtini asmenys, kurie patys per pirmąją sovietų okupaciją nebuvo represuoti. Neigiamus vaizdinius jie susiformavo stebėdami pirmosios sovietų okupacijos Lietuvoje visuomeninio gyvenimo tikrovę. Antai buvęs Kauno TDA bataliono 3-iosios kuopos jaunesn. psk. Vytautas Vekrikas sakė, kad Bronius Norkus įtikinėjo kareivius eiti šaudyti žydų savanoriais, nes žydai mus išnaudojo ir 1940 m. ėjo prieš mus⁵³. Buvęs tos pačios kuopos karys B. Labeikis tvirtino, jog Kauno 3-iosios kuopos kariams teko dalyvauti žydų šaudymo operacijose daugiausia dėl to, kad šios kuopos karininkai rodė didesnę norą ir aktyvumą. Jie nekeitė sovietinės santvarkos⁵⁴. Kauno TDA bataliono 3-iosios kuopos vadas buvo lt. Juozas Barzda, jo padėjėjas – lt. A. Dagys, būrio vadas – lt. B. Norkus⁵⁵. Šie duomenys liudija, kad neigiamą žydo vaizdinį jų sąmonėje suformavo kairiosios pakraipos žydų veikla per pirmąją sovietų okupaciją. Antrajam pogrupiui priskirtini tie kariai, kurie patys buvo represuoti, t. y. sovietinio Lietuvos saugumo pareigūnų buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Turimais duomenimis, tokiu būdu buvo represuoti nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkai kpt. B. Kirkila, jaunesn. lt. J. M. Plungė, mjr. A. Impulevičius, lt. Jonas Klimavičius, jaunesn. lt. Jonas Ralys. Ūkininką Juozą Surmą represavo Baltarusijos sovietinio saugumo struktūros.

Reikia pažymėti, kad saugumiečiai, represuodami tiek minėtus asmenis, tiek kitus mūsų šalies gyventojus, vadovavosi dvejopu pagrindu. Pirmasis – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos 1939 m. spalio 11 d. įsakymas Nr. 001223, kuriuo remiantis sovietinėje Lietuvoje turėjo būti represuoti nekomunistinių organizaci-

jų nariai, kalėjimų tarnautojai, policininkai, dvarininkai, fabrių savininkai, valstybinių įstaigų darbuotojai, karininkai, pabėgėliai iš Lenkijos, neišvykę vokiečių repatriantai ir šių žmonių šeimų nariai. Iš esmės visi jie turėjo būti suregistruoti pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 58 straipsnio punktus⁵⁶, t. y. represuojant turėjo būti priskirti politinių kalinių kategorijai. Antrasis pagrindas – faktinė tiek minėtoms kategorijoms priskirtinų, tiek nepriskirtinų asmenų veikla iki sovietų okupacijos pradžios ir jos metu. Šių asmenų represijos buvo kartu ir jų traumos istorija, kuri prasidėjo jų suėmimo dieną ir baigėsi karo pradžioje, kai jie išsilaivino iš kalėjimo. J. M. Plungė prisiminė, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu 5-ojo pėstininkų pulko 2-ajam batalionui būnant Eišiškėse per Lenkijos sieną atbėgo kažkoks žmogus. Bataliono vadas plk. lt. Ipolitas Žulys įsakė jį sušaudyti. 5-osios kuopos vadas kpt. B. Kirkila tai padaryti pavedė būrio vadui jaunesn. lt. J. M. Plungei. Šis paskyrė du karius, kurie sienos pažeidėją sušaudė⁵⁷. Už šią veiklą J. M. Plungė ir B. Kirkila sovietmečiu buvo suimti. Kariuomenės teismo ypatingai svarbių bylų tardytojo plk. K. Rudmino 1940 m. liepos 15 d. nutarimu kpt. B. Kirkila ir jaunesn. lt. J. M. Plungė buvo suimti. K. Rudmino nurodymu Kauno kalėjimo viršininkui šie karininkai turėjo būti laikomi atskirose kamerose⁵⁸. Kariuomenės teismo ypatingai svarbių bylų tardytojas plk. K. Rudminas jaunesn. lt. J. M. Plungei 1940 m. liepos 15 d. tardymo metu pateikė kaltinimą pagal Baudžiamojo statuto 51 ir 453 straipsnius. J. M. Plungė savo kaltę pripažino⁵⁹. B. Kirkila buvo apkaltintas aplaidumu tarnyboje⁶⁰. Reikia pažymėti, kad J. M. Plungė ir B. Kirkila buvo suimti 1940 m. liepos viduryje vykstant masiniams suėmimams, kuriuos organizavo sovietizuoto Valstybės saugumo departamento (direktorius Antanas Snieč-

kus) pareigūnai. Tikėtina, kad jie buvo suimti su šių pareigūnų žinia. LSSR NKVD įsakė 1940 m. rugsėjo 14 d. Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui priimti likviduojamo karo kalėjimo nuteistuosius – 22 kareivius ir 2 karininkus⁶¹. Kauno miesto ir apskrities komendantūros karo kalėjimo viršininkas 1940 m. rugsėjo 16 d. raštu perdavė kalinius Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui ir pridėjo perduodamų asmenų sąrašą⁶², kuriame minimi kpt. B. Kirkila ir jaunesn. ltn. J. M. Plungė⁶³. Šie faktai netiesiogiai liudija, kad J. M. Plungės ir B. Kirkilos baudžiamųjų bylų tyrimo reikalus perėmė LSSR NKVD įstaiga. J. Ralys už dalyvavimą organizuotame antisovietiniame pasipriešinime buvo suimtas 1941 m. gegužės 28 d. Lyduvėnų geležinkelio stotyje, nuvežtas į Kauną ir uždarytas į kalėjimą. Jo baudžiamosios bylos tyrimo reikalus tvarkė LSSR NKGB skyrius⁶⁴. LSSR NKVD 3-iojo skyriaus 2-ojo poskyrio pareigūnai A. Impulevičių suėmė 1940 m. rugsėjo 11 d.⁶⁵ Jis buvo kaltinamas tuo, kad, dirbdamas Generalinio štabo 2-ajame skyriuje, vykdė žvalgybinį darbą, nukreiptą prieš Sovietų Sąjungą. Jam buvo pateiktas kaltinimas pagal RSFSR BK 58 str. „b“ punktą⁶⁶. LSSR NKVD Valstybės saugumo valdybos (rus. *Upravlenije Gosudarstvennoj bezopasnosti*, toliau – UGB) 2-ojo skyriaus pareigūnai 1940 m. gruodžio 24 d. suėmė J. Klimavičių⁶⁷. Jis buvo kaltinamas tuo, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu dirbo Kudirkos Naumiesčio politinėje policijoje ir persekiojo komunistus. Jam buvo pateiktas kaltinimas pagal RSFSR BK 58 str. 13 d.⁶⁸ J. Surmą represavo ne sovietinės Lietuvos represinės struktūros. Jį 1940 m. gruodžio 15 d. suėmė Baltarusijos SSR NKVD 106-ojo pasienio būrio 5-ojo skyriaus pareigūnai. J. Surmas buvo apkaltintas tuo, kad, užverbuotas vokiečių žvalgybos, rinko duomenis apie Raudonąją armiją, dažnai kirsdavo Vokietijos sieną. Jam pateiktas kaltinimas

pagal RSFSR BK 58-6 str.⁶⁹ Kaltinimai pagal RSFSR BK 58 straipsnį reiškė, kad kaltinami asmenys yra priskirti politinių kalinių kategorijai. Apibendrinant galima sakyti, jog minėti asmenys buvo patraukti atsakomybėn dėl to, kad sovietinio saugumo pareigūnai, remdamiesi L. Berijos įsakymu, laikė juos sovietinio režimo priešininkais dėl jų iki karo visuomenėje užimtų padėties. Jų faktinė veikla tiek iki okupacijos pradžios, tiek sovietmečiu buvo pretekstas įgyvendinti L. Berijos įsakymą.

Šiuos asmenis, t. y. būsimus Kauno savisaugos batalionų karius, suėmus, pradėtos tirti jų baudžiamosios bylos, t. y. jie buvo traumuojami. Kokie konkretūs asmenys buvo atsakingi už jų tardymą ir traumavimą? Archyviniai duomenys rodo, kad J. Klimavičiaus baudžiamosios bylos reikalus tvarkė LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus viršininkas pplk. Danielius Todešas, šio skyriaus vyr. operatyvinis įgaliotinis jaunesn. ltn. Šmyriovas, 2-ojo skyriaus vieno iš padalinių vadovas ltn. Šepelevas⁷⁰, LSSR NKVD Tardymo skyriaus viršininkas Eusiejus Rozauskas⁷¹ ir tardytojas Povilas Žilinskas⁷². A. Impulevičiaus baudžiamosios bylos reikalus tvarkė LSSR NKVD 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojas vyr. ltn. Danilas Švarcmanas⁷³, šio skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinis įgaliotinis saugumo seržantas Popovas⁷⁴, LSSR NKVD Tardymo dalies viršininkas E. Rozauskas⁷⁵, viršininko padėjėjas Ivanas Dunkovas⁷⁶, skyriaus vyr. tardytojas Moisiejus Vilenskis⁷⁷, vyr. tardytojas Kazys Trinkūnas⁷⁸. J. Ralio 1941 m. baudžiamosios bylos išlikę tik atskiri dokumentai, iš kurių aišku, kad jį tardė LSSR NKGB Tardymo dalies tardytojas seržantas Kuzenkovas⁷⁹. Jo viršininkas, t. y. Tardymo dalies viršininkas, tuo metu buvo E. Rozauskas⁸⁰. Žinių, kokiems Lietuvos sovietinio saugumo pareigūnams buvo pavestos tirti B. Kirkilos ir J. M. Plungės baudžiamosios

bylos, straipsnio autoriui rasti nepavyko. J. Surmo baudžiamosios bylos reikalus tvarkė Baltarusijos SSR NKVD 106-ojo pasienio būrio 5-ojo skyriaus pareigūnai – šio skyriaus viršininko padėjėjas vyr. lt. Litmanovičius ir 1-ojo rango technikas intendantas Pustovitas⁸¹. Istoriko Liudo Truskos parengti saugumiečių biografiniai duomenys rodo, kad E. Rozauskas, D. Todesas ir M. Vilenskis buvo žydų⁸², o K. Trinkūnas – lietuvių⁸³ tautybės. Žinių apie Šepelevo, I. Dunkovo, Šmyriovo, Kuzenkovo, Litmanovičiaus, Pustovito ir D. Švarcmano tautybę rasti nepavyko. Iš šių asmenų pavardžių darytina prielaida, kad pirmieji šeši galėjo būti slavų, o paskutinis – žydų kilmės. Žinių apie pareigūnų, tvarkiusių J. Surmo baudžiamosios bylos reikalus, tautybę straipsnio autoriui rasti nepavyko. Greičiausiai jie buvo slavų kilmės. Apibendrinant galima pasakyti, kad A. Impulevičiaus, J. Klimavičiaus ir J. Ralio tardymo reikalus tvarkė lietuvių, rusų ir žydų tautybės, kiti – greičiausiai slavų kilmės Lietuvos sovietinio saugumo pareigūnai. Nuosprendžiai buvo priimti A. Impulevičiaus ir J. Klimavičiaus baudžiamosiose bylose. 11-osios armijos karo tribunolas 1941 m. balandžio 11 d. nuteisė J. Klimavičių pagal RSFSR BK 58-13 str. mirties bausme – sušaudyti⁸⁴. SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas 1941 m. gegužės 24 d. A. Impulevičių nuteisė aštuonerius metus kalėti⁸⁵. Kitiems politiniams kaliniams teismo nuosprendžiai dėl bausmės skyrimo nebuvo priimti – tam sutrukdė 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs Vokietijos–Sovietų Sąjungos karas.

Minėti sovietinio saugumo pareigūnai galėjo traumuoti būsimus Kauno savisaugos dalinių karius tuo, kad, atlikdami baudžiamųjų bylų tyrimą, turėjo teisę taikyti kaltinamiesiems fizinio poveikio priemones. Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) Centro komitetas (toliau – VKP(b) CK) 1937 m. oficialiai leido taikyti kaltinamie-

siems fizinį poveikį. 1939 m. sausio 10–20 d. VKP(b) CK dar kartą patvirtino, kad fizinio poveikio metodą kaip išimtį būtina ir ateityje taikyti aiškiems ir nepalaužiamiems liaudies priešams kaip visiškai teisėtą ir tikslingą. NKVD ir NKGB Tardymo skyriaus darbuotojai turėjo monopolinę teisę tardomus asmenis kankinti, tam reikėjo gauti viršininko leidimą. Siekiant išgauti iš tardomųjų parodymus, buvo žalojamos įvairios jų kūno dalys. Pasibaigus fiziniams kankinimams, tardomiesiems buvo specialiai sunkinamos kalinimo sąlygos⁸⁶. Tai, kad minėti sovietinio saugumo pareigūnai galėjo turėti tiesioginį ar netiesioginį ryšį su būsimiems Kauno savisaugos dalinių kariams taikytomis fizinio poveikio priemonėmis, kad kariams buvo taikomos fizinio poveikio priemonės, patvirtina archyviniai duomenys. A. Impulevičius, būdamas TDA bataliono vado pavaduotoju, raporte Kauno komendantui kpt. Stasiui Kviecinskui rašė, kad aštuonis su puse mėnesio sėdėjo Valstybės saugumo departamento kalėjime. Iš jo išėjęs, nelaukdamas raginimo ir šaukimo, jis įstojo į TDA batalioną, nors jautė, kad sveikata ir nervai dar labai pašliję. Dėl šios priežasties jis prašė išleisti penkioms savaitėms atostogų sveikatai pataisyti⁸⁷. Komendantas į tai atsižvelgė ir jo prašymą patenkino⁸⁸. Tarnaudamas batalione, J. Klimavičius 1941 m. lapkričio 4 d. raporte rašė, kad 1940 m. gruodžio 24 d. buvo čekistų suimtas ir uždarytas į Kauno kalėjimą. 1943 m. liepos mėn. J. Klimavičius spaudoje prisiminė, kad po keliolikos mėnesių tardymų, mušimo ir sadistinio kankinimo jo tardymas buvo baigtas ir perduotas karo tribunolui. Šis 1941 m. balandžio 11 d. (Didįjį penktadienį) posėdžiavo Kaune, Dzūkų g. 2, apkaltino jį „kontrrevoliucine“ veikla ir nuteisė mirties bausme – sušaudyti. Nuosprendžiui apskūsti buvo duotos 72 valandos. Įteikus čekistams kasacinį skundą, vienas iš jų jam smogė į veidą⁸⁹. J. Klimavi-

čius 47 dienas išbuvo mirtininku. 1941 m. birželio 24 d. pairusiais nervais išėjęs iš kalėjimo, jis buvo Raudonojo kryžiaus išsiųstas į Birštoną pataisyti sveikatos⁹⁰. J. Ralys po karo tardytojui sakė, kad pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu per tardymus jam buvo taikoma fizinė prievarta⁹¹. M. Biržiška, remdamasis žmonių pasakojimais, teigė, kad B. Kirkila buvo „NKVD kalėjime ligi beprotystės ypačiai žydų prikankintas“⁹². Nors šis teiginys dvelkia antisemitizmu, bet šiokią tokią tiesą apie B. Kirkilą pasako. M. Biržiškos teiginį sugretinus su A. Impulevičiaus, J. Klimavičiaus ir J. Ralio patirtimi, galima manyti, kad B. Kirkilai, kaip ir jiems, kalinimo ir tardymo metu buvo taikomos fizinio poveikio priemonės. J. Surmas, išsilaisvinęs iš Kauno kalėjimo, buvo atvykęs į tėviškę, kur prastai atsiliepė apie sovietų valdžią ir komunistus, reiškė nepasitenkinimą, kad kalėjime su juo buvo blogai elgiamasi⁹³. Žinių, ar J. M. Plungė patyrė fizinę prievartą, straipsnio autoriui rasti nepavyko. Tikėtina, kad ir jam to išvengti nepavyko.

Apibendrinant galima pasakyti, kad būsimiems Kauno savisaugos batalionų kariams fizinę prievartą galėjo taikyti tiek lietuvių, tiek rusų, tiek žydų, tiek kitų tautybių sovietinio saugumo pareigūnai. Pasitaikantys teiginiai, kad pirmuoju sovietmečiu kalintus lietuvius kankino vien sovietinio saugumo pareigūnai žydai, neatitinka tikrovės.

Kokie galėjo būti „fizinio poveikio metodo“ taikymo padariniai? Fizinį poveikį patiriantis asmuo jaučia skausmą. Psichologijos mokslas skausmą laiko veiksmu, provokuojančiu agresyvią žmogaus elgseną. Tokios elgsenos tikslas – pašalinti skausmo sukėlėją. Jeigu tokios galimybės nėra, agresija kaupiasi žmoguje. Vėliau ji išliejama pasitaikius pirmai galimybei. Sugretinus šiuos psichologijos mokslo teiginius ir būsimų Kauno savisaugos batalionų karių kalinimo aplinkybes, galima daryti išvadą, kad kariai

neturėjo galimybės pašalinti skausmo šaltinio, t. y. fizinio poveikio priemonės jiems taikiusių sovietinio saugumo pareigūnų. Tad akivaizdu, kad agresija kaupėsi jų viduje.

Dalies Kauno savisaugos bataliono karių neigiamiems vaizdiniais susiformuoti įtakos galėjo turėti ir jų artimųjų per pirmąją sovietų okupaciją patirtos represijos. Karo pradžioje išsilaisvinę iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo, J. Surmas ir B. Kirkila patyrė dar vieną smūgį. 1941 m. birželio 14 d. į SSRS Altajaus krašto Barnaulo miestą kaip „socialiai pavojingi“ buvo ištremti J. Surmo šeimos nariai: tėvas, pamotė, brolis, dvi seserys ir įbrolis⁹⁴. Buvo ištremta ir B. Kirkilos giminaičių⁹⁵.

Kyla klausimas, ar neigiami vaizdiniai, žadinantys norą kerštauti, atsiteisti, išlieti pyktį, gali būti laikomi vidiniais veiksniais, skatinusiais Kauno savisaugos dalinių karius paklusti pareigai įsakymo tvarka dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse? Kauno TDA bataliono 3-iosios kuopos, vėliau 1-ojo PPT bataliono kareivis J. Masalskis 1941 m. vasarą ir rudenį šaudė žydus Kauno IV ir IX fortuose, Alytuje, Simne ir Lazdijuose⁹⁶. J. Masalskis tvirtino, kad, be pareigos ir baimės jausmo, dalyvauti žudynėse jį skatino asmeninė neapykanta: „[...] aš buvau taip išauklėtas, kad bijojau ir nekenčiau žydų, todėl skaičiau, jog galima juos naikinti, juo labiau kad gudresni ir išsilavinę žmonės tai darė.“⁹⁷ Archyviniai duomenys leidžia teigti, kad A. Impulevičius, J. Ralys, J. Klimavičius, B. Kirkila, J. M. Plungė, J. Surmas, karo pradžioje išsilaisvinę iš kalėjimo, buvo kupini agresijos, pykčio, neapykantos ir keršto jausmų savo nelaimių kaltininkams. Izidorius Ostaševskis prisiminė, kad kalinimas kalėjime, artimųjų tremtys sukėlė J. Surmui pyktį⁹⁸. J. M. Plungė sakė jautęs nepasitenkinimą tuo, kad sėdėjo kalėjime⁹⁹. J. Ralys kalbėjo, jog buvo įskaudintas, kad 1941 m. jį suėmė sovietinės valdžios parei-

gūnai. Šį suėmimą jis laikė neteisėtu, manė, kad sovietų valdžia prieš lietuvius ėmėsi represijų. Tai žadino pasipiktinimą ir norą kovoti su sovietų valdžia¹⁰⁰. Šie duomenys leidžia manyti, kad panaši emocinė būsena buvo būdinga A. Impulevičiui, B. Kirkilai ir J. Klimavičiui. Reikia turėti omenyje, kad visi šie asmenys, išsilaisvinę iš kalėjimo, neturėjo galimybės nubauti tiesioginių savo nelaimių kaltininkų. Psichologas Nealas Milleris teigia, kad, nesant galimybės nukreipti agresiją į konkretų jos sukėlėją, ji nukreipiama į panašius objektus. Šiuo atveju stipriausią agresiją patirs tie, kurie yra panašiausi į agresijos sukėlėją¹⁰¹. Vadinasi, anksčiau minėti asmenys galėjo būti linkę išlieti pyktį, neapykantą, kerštą ant asmenų, kurie jiems priminė konkrečius savo nelaimių kaltininkus. Kyla klausimas, ar Kauno 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų kariai, kurie sovietmečiu buvo represuoti, kurių artimieji nukentėjo nuo sovietinio režimo, galėjo suvokti savo aukas kaip asmenis, kurie tam tikrais požymiais atitiko jų sąmonėje esančius neigiamus jų nelaimių kaltininkų vaizdinius? Tai, kad kariams toks suvokimas buvo būdingas, patvirtina archyviniai duomenys. Buvęs 2-ojo PPT bataliono 3-iosios kuopos vadas kpt. J. Ūselis prisiminė, kad jo kuopoje buvo keliolika kareivių, kurie visose operacijose aktyviai dalyvavo šaudant pasmerktuosius, eidavo šaudyti savanoriais¹⁰². Jie į batalioną įstojo siekdami keršyti sovietų valdžiai už represuotus giminaičius¹⁰³. Kaip minėta, buvęs Kauno TDA bataliono jaunesn. psk. V. Vekrikas sakė, kad kai kurie 3-iosios kuopos kariai ėjo šaudyti iš keršto, kad B. Norkus įtikinėjo, jog žydeliai lietuvius išnaudojo ir 1940 m. ėjo prieš mus¹⁰⁴. Šie duomenys leidžia teigti, kad minėtas suvokimas galėjo būti būdingas ir A. Impulevičiui, B. Kirkilai, J. M. Plungei, J. Raliui, J. Klimavičiui, J. Surmui tuo atveju, kai jie, pakludami įsakymui ir pareigos jausmui, dalyvavo žudynėse. Šių asmenų

dalyvavimo žydų ir kitų grupių asmenų žudynėse faktus patvirtina archyviniai duomenys. Kauno VII forte 1941 m. liepos pradžioje vykusiose žydų žudynėse būrių vadai jaunesn. lttn. J. M. Plungė, jaunesn. lttn. J. Ralys, vykdydami Kauno TDA bataliono 1-osios kuopos vado kpt. B. Kirkilos įsakymus, skirstė karius grupelėmis po 10–12 žmonių, liepė jiems paimti po 10–12 žydų, varyti juos į žudynių vietą ir sušaudyti¹⁰⁵. J. Ralys po karo, greičiausiai norėdamas išvengti nemalonumų, neigė dalyvavęs žudynėse ir sakė, jog į fortą buvo nuvykęs dėl to, kad ten galima gauti degtinės¹⁰⁶. Mjr. A. Impulevičius pats šaudė žydus 1941 m. spalio 27 d. Slucke vykusiose žudynėse¹⁰⁷. Savisaugininkas Mykolas Sutkus prisiminė, kad J. Klimavičius tarnavo jo batalione, buvo ginkluotas, dalyvavo žydų žudynėse Minske ir Kaidanavoje, vadovavo būriui¹⁰⁸. 1941 m. liepos pradžioje J. Surmas kartu su kitais kuopos kareiviais ėmė iš kalėjimo žydus ir konvojavo juos į A. Mickevičiaus slėnį, kur kartu su kitais kareiviais šaudė pasmerktuosius prie ten iškastų duobių¹⁰⁹. Galima apibendrinti, kad neigiami vaizdiniai, jų keliamos emocinės būklės buvo vidiniai akstinai, skatinę A. Impulevičių, B. Kirkilą, J. M. Plungę, J. Ralį, J. Klimavičių ir J. Surmą atlikti pareigą ir įsakymo tvarka dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių egzekucijose.

SADIZMAS

Istorikė Rūta Puišytė kaip vieną iš veiksmų, skatinusių lietuvius dalyvauti žydų genocide, nurodo užslėptus sadistinius polinkius¹¹⁰. Mokslinė literatūra sadizmą apibūdina kaip malonumą, patiriamą psichologiškai ar fiziškai kankinant kitą asmenį. Žydų genocido temai skirtuose istorikų darbuose, archyviniuose dokumentuose galima rasti duomenų, kad baudėjai tyčiodavosi iš aukų,

versdami jas atlikti orumą žeminančius veiksmus. Tokius baudėjų veiksmus lydėdavo juokas, jie būdavo geros nuotaikos ir pan. Kai kuriems jų žudymas nekėlė pasibjaurėjimo, žudynių metu jie pasižymėjo žiauriu elgesiu. Tokia baudėjų elgsena liudija, kad jiems aukų žeminimas, naikinimas teikė malonumą. Vadinasi, juos taip elgtis skatino žmogaus prigimtyje glūdintis sadistinis pradai. Minėti dalykai leidžia kelti prielaidą, kad sadizmas buvo akstinas, skatinęs Kauno savisaugos batalionų karius atlikti pareigą, t. y. įsakymo tvarka dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių naikinimo akcijose. Ši prielaida būtų pagrįsta, jeigu per žudynių akcijas karių elgsenoje būtų buvę pastebėta sadizmo apraiškų. Tokių apraiškų buvimą patvirtina šie duomenys. 1941 m. rugpjūčio mėn. žydai buvo žudomi Kauno IV forte. Buvęs savisaugininkas B. Labeikis prisiminė, kad Kauno TDA bataliono karininkai kartą žudynėse mėgaudamiesi šaudė vienam vyriškiui į lyties organus¹¹¹. Buvęs Kauno TDA bataliono 3-iosios kuopos karys Antanas Vaivada sakė, kad jo kuopos karys Česnauskas jam gyrėsi šaudęs žydus kažkur už Kauno, sakėsi, kad jam toks darbas patinka¹¹². J. Knyrimas prisiminė, kad per šaudymą Molodečne girti bataliono kareiviai ir karininkai tyčiojosi iš žydų, mušė juos¹¹³. Šie duomenys liudija, kad bataliono karininkams ir kariui Česnauskui dalyvavimas žmonių naikinimo akcijose buvo susijęs su malonumu. Archyviniai duomenys liudija, kad kai kurie Kauno savisaugos batalionų kariai žudynėse buvo aktyvesni už kitus. Antanas Bakanavičius prisiminė, kad Baranovičiuose žiaurumu pasižymėjo Stankaitis ir Daunoravičius. Jie labai aktyviai, su užsidegimu šaudė aukas, mušdavo jas šautuvų buožėmis¹¹⁴. Karys M. Dudėnas sakė, kad 1941 m. spalio 21 d. žudynėse Kaidanavoje aktyviausias iš karininkų buvo jaunesn. lt. A. Gecevičius¹¹⁵. Anot savisaugininko K. Ūzo, 1941 m. spalio

27–28 d. Slucke vykusiose žudynėse aktyvūs buvo S. Nėnius, J. Knyrimas, Žemaitis, M. Dudėnas. Jie pirmiausia eidavo savanoriais šaudyti žydų¹¹⁶. Autoriaus nuomone, aktyvus karių dalyvavimas žudynėse rodo, kad žmonių naikinimas jiems nekėlė pasibjaurėjimo, kad karių moralinės nuostatos yra nuslopintos. Šiuo atveju sadizmas gali būti laikytinas pradų, slopinusiu karių pasibjaurėjimą, moralę. Reikia pažymėti, kad sadistinė elgsena nebuvo visuotinis reiškinys, ji buvo būdinga tik atskiriems asmenims.

GIRTUMAS

Savisaugininkus paklusti pareigos jausmui, įsakymams galėjo skatinti ir alkoholio poveikis. Žudynės yra veiksmas, prieštaraujantis moralei. Alkoholis gali slopinti moralią elgseną. Vokiečių karinė vadovybė pasitarkė alkoholį kaip priemonę karių vidiniam pasipriešinimui susilpninti. Buvęs Kauno TDA bataliono 3-iosios kuopos karys A. Vaivada sakė, jog jam ir kitiems žudynių Kauno IX forte dalyviams alkoholio buvo duodama gerti tam, kad juos mažiau jaudintų žudynių vaizdai¹¹⁷. Archyviniai duomenys rodo, kad kareiviai alkoholio gaudavo tiek prieš žudynes, tiek jų metu ir po jų. J. Surmas prisimena įvykį valgykloje 1941 m. liepos pradžioje. Ten buvo paruošti stalai, o prie atskiros stalo sėdėjo bataliono vadovybė ir vokiečių valdžios atstovai. Visus karius pakvietė vaišintis. Ant stalo buvo daug visokių užkandžių ir įvairių rūšių vyno. Prieš prasidedant pietums, kalbėjo vadai karininkai – ir vokiečiai, ir lietuviai. Jie ragino šaudyti sulaikytus ir uždarytus į kalėjimą žmones. Buvo girtaujama iki sutemų. Šaudant pasmerktuosius A. Mickevičiaus slėnyje, buvo užmuštas atsisakęs tai daryti vienas lietuvių kareivis¹¹⁸. 1941 m. liepos mėn. Kauno VII forte vykusiose žudynėse

Kauno TDA bataliono 1-osios kuopos būrių vadai jaunesn. lt. J. M. Plungė, lt. Ralys, Buinauskas išgerdavo alkoholio, kuris buvo laikomas sargybos būstinėje, ir po to vadovaudavo žudynių eigai¹¹⁹. Deginę gėrė ir kpt. B. Kirkilą¹²⁰. Buvo ir tokių kareivių, kurie po šaudymo nusigerdavo, o prasiblaivę vėl eidavo šaudyti ir vėl gerdavo¹²¹. Kauno TDA 3-iosios kuopos karys B. Labeikis prisiminė, kad degtinės kariams visuomet buvo duodama prieš einant šaudyti ir per patį šaudymą¹²². Alkoholio kareiviai gaudavo ir po egzekucijos. M. Dudėnas sakė, kad po žudynių Slucke kareiviams buvo atvežta vyno¹²³. K. Ūzas prisiminė, kad po egzekucijos Slucke jis vyko į spirito varyklą, kur gavo apie 50 litrų spirito ir 2 statines alaus. Po to kareiviams buvo duota išgerti¹²⁴. Šaudymo metu kai kurie karininkai ir kareiviai gėrė spirituotą alkoholinį gėrimą, kurio atvežė jaunesn. lt. A. Gecevičius ir K. Ūzas¹²⁵. J. Knyrimas prisimena, kad tai buvusi šlykšti operacija, nes girti kareiviai ir karininkai tyčiojosi iš žydų, juos mušė, o paskiau šaudė. 1941 m. lapkričio 9 d. žudant Borisovo žydų geto kalinius, šaudymo vietoje buvo užkandžių. Žudynių dalyviai per pertraukas gėrė degtinę, užkandžiavo, paskui apgirtę vėl eidavo šaudyti¹²⁶. A. Vaivada prisimena, kad žydų žudynėse Kauno IX forte 1941 m. rudenį (nužudyta apie 9 tūkst. žmonių) kariams buvo duodama degtinės¹²⁷.

Apibendrinant faktus galima teigti, kad Kauno TDA 1-ojo ir 2-ojo PPT batalionų kariai žmonių naikinimo akcijose galėdavo gauti alkoholio tiek prieš žudynes, tiek jų metu ir joms pasibaigus. Vokiečių vadovybė pasitelkė alkoholį per masines žudynes kaip priemonę bataliono karių moralinėms nuostatoms, skatinančioms nedalyvauti žmonių žudynėse, slopinti. Archyvinį duomenų analizė leidžia teigti, kad alkoholį žudynių metu gėrė tik dalis karių.

MARODIERIAVIMAS

Istorikas A. Eidintas rašo, kad lietuviai dalyvavo žudynėse norėdami pasinaudoję situacija praturtėti¹²⁸. Šis teiginys leidžia daryti prielaidą, kad vienas antrinių veiksnių, skatinusių Kauno savisaugos batalionų karius atlikti pareigą, t. y. dalyvauti įsakymo tvarka žydų, kitų asmenų grupių naikinimo akcijose, buvo materialiniai poreikiai. Tokia prielaida būtų teisinga, jeigu pasitvirtintų, kad kariai žmonių žudynėse dalyvaudavo ne vien tik paklusdami pareigos jausmui ir vykdydami įsakymą, bet ir norėdami praturtėti. Duomenų, kurie tai pagrįstų, išlikę labai mažai. Prielaidą patvirtina buvusio Kauno 2-ojo PPT bataliono kario Stasio Veličkos pasisakymas. Jis prisiminė, kad kai nereikėdavo dalyvauti šaudant žydų tautybės piliečius, bataliono kareiviai reikšdavo nepasitenkinimą. Mat jiems baigdavosi daiktai, kuriuos būdavo atėmę iš žydų, o vėliau pragėrę¹²⁹. Archyviniai duomenys dažniausiai liudija, kad kariai žmonių naikinimo akcijomis pasinaudodavo kaip palankia situacija įsigyti aukų turto. Taip kariai darė jau 1941 m. liepos pradžioje, kai Kauno VII forte buvo šaudomi ten uždaryti žydai. M. Dudėnas prisiminė, kad Kauno VII forte kalinius saugoję ir šaudę asmenys iš žudynių parsinešdavo plunksnaočių su auksine plunksna, pinigų, laikrodžių, žiedų, kitų daiktų¹³⁰. J. Knyrimas žydų žudynių metu įsigijo auksinių dantų karūnėlių, kitų daiktų¹³¹. Bronius Gaižauskas pasakojo iš Kauno VII forto parsinešęs du lagaminus daiktų ir sakėsi ne veltui liejęs prakaitą. Jis pasiprašė viršilos Petrausko išleidžiamas namo ir nunešė ten lagaminus¹³². K. Ūzas kalbėjo, kad prieš įstodamas į batalioną dirbęs vežiku ir veždavęs stulpus Kauno VII forto tvorai. Kartą jis, grįždamas iš VII forto, parvežė namo kareivį J. Baranauską, kuris turėjo du lagaminus su atimtais pasmerkųjų daiktais¹³³. J. Baranauskas prisiminė, kad ei-

damas sargybą galėjo laisvai vaikščioti apie žydų šaudymo vietą ir užėti į fortą. Forto teritorijoje buvo krūva lagaminų, krepšių su daiktais, kurie buvo atimti iš žydų. Pasiėmęs du lagaminus daiktų, J. Baranauskas paprašė ten buvusio vežiko K. Ūzo jį pavežti iki namų. K. Ūzas taip ir padarė. Palikęs daiktus namie, J. Baranauskas netrukus grįžo į fortą¹³⁴.

Turto įsigijimo atvejų pasitaikė ir savisaugininkams dalyvaujant žydų, kitų asmenų grupių žudynėse Baltarusijoje. Karys Petras Janyšis prisiminė, kad atvykęs į Minską pastebėjo, jog bataliono kariai labai praturtėję: turi po kelis laikrodžius, pilnas kišenes pinigų, nuolat girtuokliauja. Iš to jam tapo aišku, kad kariai dalyvavo operacijose, kurių metu grobė turtą¹³⁵. Savisaugininkas Stasys Arštikaitis kalbėjo kartą sutikęs J. Knyrimą. Tas pasipasakojo šaudęs prie Minsko žmones, rodė pasisavintus auksinius laikrodžius, žiedus, pinigus. Kalbėjo, kad gerai užsidirbo¹³⁶. Kaidanavoje suimtuosius aktyviai kratė jaunesn. psk. P. Vonžodas, jis atėmė daug pinigų ir parsivežė juos į Minską¹³⁷. Kazys Adomaitis sakė, kad kartu su K. Aržuolaičiu ėjo sargybą prie Minsko karo ligoninės. K. Aržuolaitis turėjęs auksinių dantų ir žiedų. Jis K. Adomaičiui sakėsi šiuos daiktus paėmęs per masinį šaudymą¹³⁸. Povilas Lencevičius pasakojo per masines žudynes įsigijęs vilnones kojines, chromuotus batus, didelę šilkinę nosinę, 700 tarybinių rublių ir kišeninį laikrodį, pagamintą Kirovo gamykloje¹³⁹. L. Kolka parsinešė į kareivines visokių daiktų, kuriuos paskiau keitė į degtinę ir girtuokliavo. Sakėsi tuos daiktus paėmęs iš žydų, atvežtų taikiniu į Minską iš Austrijos¹⁴⁰.

Minėti duomenys liudija, kad žmonių naikinimo akcijomis kaip palankia galimybė pasipelnyti aukų sąskaita pasinaudojo J. Knyrimas, B. Gaižauskas, J. Baranauskas, P. Vonžodas, P. Lencevičius, L. Kolka, K. Aržuolaitis. Tačiau iš šių duomenų negalima

pasakyti, ar į žmonių naikinimo akcijas, kurių metu įsigijo turto, šie asmenys vyko ne tik vykdydami įsakymą, bet ir norėdami praturtėti. Kad toks noras jiems galėjo būti būdingas, leidžia manyti minėtas S. Veličkos atsiliepimas apie bataliono karius.

Reikia pasakyti, kad Kauno savisaugos batalionuose buvo karių, kuriems pasipelnymas aukų sąskaita kėlė pasibjaurėjimą. Antai 2-ojo PPT bataliono karys P. Genys turto įsigijimo atvejus žudynių metu laikė pasibaisėtinais, siaubingais, nežmoniškais¹⁴¹. Karys Jonas Šalčiūnas apie mjr. A. Impulevičiaus bataliono karininkus ir kareivius kalbėjo labai neigiamai: vadino juos padugnėmis ir plėšikais¹⁴².

Kai kurie savisaugininkai prisiplėštą turtą parduodavo, kad gautų pinigų. Antai J. Knyrimas 1941 m. vasarą parvykdavo iš Kauno į Lekėčius. Vietiniams gyventojams jis sakėsi dalyvavęs žydų žudynėse ir pardavinėjo pasigrobtus daiktus – siūlė pirkti auksinių dantų, staltiesių, kitų daiktų¹⁴³. Kiti savisaugininkai iš prisiplėšto turto lošdavo kortomis. P. Genys pats matė, kaip lošiantys girti kareiviai po tokių baudžiamųjų operacijų užstatydavo prisiplėštą turtą. Jis prisiminė, kaip vienas karys, lošdamas kortomis, išvyniojo iš nosinės auksinį žmogaus danties protezą ir numetė ant stalo. P. Genys pasibaisėjęs padarė pastabą, kad tai nežmoniška. Kareivis į tai atsakęs, kad jei jis pats dalyvautų šaudymuose ir matytų visus tuos vaizdus, tai ir visą galvą parsineštų, ne tik dantį¹⁴⁴. Dar kiti kariai prisiplėštą turtą tiesiog pragerdavo¹⁴⁵.

UŽ BATALIONO RIBŲ

Archyviniai duomenys rodo, kad pavieniai Kauno savisaugos batalionų kariai prieš žydus nukreiptus veiksmus yra atlikę dar iki įstodami į batalioną arba tuo momentu

būdami už bataliono ribų. Šie veiksmai ypatingi tuo, kad buvo atlikti ne įsakymo tvarka, t. y. nebuvo galima apeliuoti į pareigos jausmą. Kauno 2-ojo PPT bataliono karys S. Nėnius 1941 m. rudenį iš bataliono buvo išleistas kelioms dienoms atostogų. Tuo metu jis nušovė septynerių metų žydų berniuką¹⁴⁶. Įvykio liudininkė tada matė Garliavoje, ties gyventojų Jono Skučio namais, bėgantį žydų berniuką. Šaudydamas pistoletu jį vijosi S. Nėnius. Berniukas įbėgo į bulvienojus ir paslydęs ar sužeistas pargriuvo. S. Nėnius pribėgo artyn ir kelis kartus į jį šovė. Nužudytojo kūnas lauke išbuvo iki vakaro. Prieš žūtį šis vaikas, užėjęs į policijos nuovadą, teiravosi, kur jo tėvai (jie prieš kelias dienas buvo nužudyti)¹⁴⁷. S. Nėniaus veiksmai leidžia teigti, kad žydų berniuką jis nušovė iš neapykantos, kurią jam kėlė žydų tautybės asmenys. Šis atvejis neturėjo nieko bendra su pareiga.

1941 m. birželio 27 d. Kauno „Lietūkio“ garaže buvo nužudytos kelios dešimtys žydų. Yra duomenų, kad tarp šių žudynių dalyvių galėjo būti ir Kauno savisaugos bataliono karys J. Surmas. Buvęs Alytaus apskrities Seirijų valsčiaus policijos nuovados viršininkas, Alytaus kriminalinės policijos viršininkas Alfonsas Nykštaitis dienoraštyje rašė, kad jis Vilniaus kalėjime buvo uždarytas vienoje kameroje su Vištyčio gyventoju J. Surmu. J. Surmą jis įvardijo kaip prieš Kęstučio gatvę esančio garažo „didvyrį“¹⁴⁸. J. Surmas, anot A. Nykštaičio, palaikė ryšius su gestapu ir Richardu Schweizeriu¹⁴⁹. J. Surmą asmeniškai pažinojęs I. Ostasėvskis prisiminė, kad šis asmuo, išsilaisvinęs iš kalėjimo, dalyvavo šaudant Kauno sovietinį partinį aktyvą ir žydus. J. Surmas Kaune atsitiktinai pamatė tardytoją, kuris jį apklausė prieš pasodinant į kalėjimą. Jis tą tardytoją sulaukė ir nukankino¹⁵⁰. Kyla klausimas, kokios priežastys galėjo skatinti J. Surmą mušti „Lietūkio“ garaže žydus, jeigu jis iš

tiesų buvo vienas iš tų žudynių dalyvių? Garažo įvykių liudininkas Henrikas Žemelis pasakojo, kad 1941 m. birželio pabaigoje į garažą Vytauto prospekte buvo atvartyta 15–20 žydų. Jie, prižiūrimi iš kalėjimo pabėgusių kalinių, turėjo išvalyti garažą. Kai kurie žydai pasipriešino prižiūrėtojams ir atsisakė vykdyti jų nurodymus. Tada ir prasidėjo egzekucija. Vienas žudynių garaže dalyvių, prieš tai kalintas ir kankintas Kauno kalėjime, H. Žemelui sakė, kad, garaže žydams pradėjus priešintis, jiems neišlaikę nervai¹⁵¹. Psichologas Konradas Lorenzas teigia, jog agresijai pasireikšti būtinas išorinis reakciją sukeliantis stimulus. Jeigu agresija ilgą laiką buvo slopinama ir susikaupė didelės energijos atsargos, agresyvią reakciją gali išprovokuoti net ir silpni stimulai. Šiuo atveju agresijos slenkstis yra toks žemas, kad ji pratrūksta pasitaikius pirmai palankiai progai¹⁵². J. Surmas pirmuoju sovietų okupacijos laikotarpiu buvo represuotas ir kalinamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Jo ir H. Žemelio minimo asmens gyvenimiška patirtis yra analogiška. Sugretinus pateiktus faktus, galima teigti, kad H. Žemelio minimas asmuo ir J. Surmas mušti aukas pradėjo dėl kalinimo metu patirtų fizinių ir psichologinių traumų, nes jų susiformuoti neigiami vaizdiniai kėlė sunkiai arba beveik visai nekontroliuojamą pyktį, kerštą ir norą nubausti. Iš H. Žemelio aprašyto atvejo matyti, kad jo minimas asmuo greičiausiai neturėjo galimybės nubausti konkrečių jo neigiamuose vaizdiniuose figūruojančių asmenų. Žydo „Lietūkio“ garaže pasipriešinimas ir tapo tuo K. Lorenzo minimu reakciją sukėlusiu išoriniu stimuliu, greičiausiai išprovokavusiu ne tik H. Žemelio minimo asmens, bet ir J. Surmo agresiją, pyktį ir kerštą. Neišlaikius nervams, „Lietūkio“ garaže pradėta mušti žydus. Reikia pažymėti, kad J. Surmas šiose žudynėse galėjo dalyvauti vedamas

asmeninės neapykantos. Pareigos jausmas šiuo atveju nelaikytinas akstinu, nes šis asmuo tuo metu dar nebuvo bataliono narys, t. y. nepriklausė lietuviškai organizuotai karinei struktūrai.

IŠVADOS

Vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941–1944 m.) Lietuvoje buvo suformuoti 26 savisaugos batalionai, kuriuose tarnavo 12–13 tūkst. karių. Nacių okupacinė valdžia dalį šių savisaugos batalionų panaudojo žydų, kitų asmenų grupių persekiojimui ir žudymui. Išskirtinis vaidmuo žudant šias asmenų grupes teko Kauno 1-ajam ir 2-ajam pagalbinės policijos tarnybos batalionams. Šis vaidmuo ypatingas tuo, kad jų kariai, palyginti su kitais batalionais, nužudė kur kas daugiau žmonių.

Išskirtini šeši vidiniai veiksniai, galimai skatinę Kauno 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusius karius dalyvauti žydų, kitų asmenų grupių žudynėse: pareiga, baimė, neigiami vaizdiniai, sadizmas, girtumas ir turto poreikis. Iš šių veiksnių vienas laikytinas pagrindiniu, o kiti – antriniais.

Pagrindinis veiksnys, skatinęs batalionų karius dalyvauti žudynėse, buvo pareigos jausmas. Jo tapimą pagrindiniu lėmė tai, jog organizuotoms ir kryptingą veiklą vykdančioms kolektyvinėms visuomeninio gyvenimo struktūroms paprastai būdinga, kad jų nariai prisiima konkrečias su naryste toje struktūroje susijusias pareigas, t. y. jiems pasidaro privaloma tam tikras taisyklės atitinkanti elgsena. Asmenys, stodami į Kauno savisaugos batalionus, t. y. tapdami organizuotos struktūros nariais, prisiimdavo pareigą tarnybinėje kasdienybėje vykdyti įsakymus ir paklusti drausmei. Ši aplinkybė lėmė, kad pareiga tapo pagrindiniu akstinu kiekvieno veiksmo, kurį kariai atlikdavo

tarnybinėje kasdienybėje įsakymo tvarka. Žydų, kitų asmenų grupių naikavimo akcijos buvo vykdomos įsakymo tvarka. Todėl pareigos jausmas laikytinas svarbiausiu akstinu, skatinusiu kiekvieną karį dalyvauti šiose akcijose. Nebuvo nė vieno kario, kuris dalyvavo žudynėse nepakludamas pareigos jausmui. Reikia pasakyti, kad asmenys, stodami į Kauno savisaugos batalionus, dažnai nežinojo, jog viena iš jų užduočių bus dalyvauti įsakymo tvarka žydų ir kitų asmenų grupių žudynėse.

Kiti penki vidiniai veiksniai – baimė, neigiami vaizdiniai ir jų keliamos emocijos, sadizmas, girtumas ir turto poreikis – laikytini antriniais dalyvavimo žydų, kitų asmenų grupių žudynėse akstinais dėl to, kad įsakymu pirmiausia buvo apeliuojama į karių pareigos jausmą, o tik paskiau – į šiuos vidinius veiksnius. Šie akstinai veikiau gali būti laikomi pareigą atlikti skatinančiais vidiniais veiksniais. Pavieniai asmenys prieš žydus nukreiptus veiksmus atliko už bataliono ribų ar dar prieš tapdami bataliono kariais. Šie veiksmai ypatingi tuo, kad buvo atlikti ne įsakymo tvarka, t. y. nebuvo apeliuojama į pareigos jausmą. Šiais atvejais antriniai veiksniai tapo pagrindiniais. Atlikti prieš žydus nukreiptus veiksmus skatino neigiami vaizdiniai ir jų keliamos emocinės būsenos – neapykanta, kerštas.

Baimė vidiniu veiksmu, skatinusiu atlikti pareigą, laikytina dėl to, kad kariai, stodami į Kauno savisaugos batalionus, ne tik pasižadėdavo vykdyti įsakymus, bet ir įsipareigodavo prisiimti atsakomybę, t. y. atsakyti karo teisme tuo atveju, jeigu nepaklus įsakymams ir drausmei. Kad baimė buvo atlikti pareigą skatinantis veiksnys, patvirtina ir Kauno savisaugos batalionų karių pasisakymai. Kadangi kiekvienas į batalioną stojantis asmuo įsipareigodavo prisiimti atsakomybę už nepaklusimą drausmei, galima teigti, kad baimė nepaklusti įsakymui didesniu ar mažesniu

mastu buvo būdinga visiems Kauno 1-ajame ir 2-ajame PPT batalionuose tarnavusiems ir žudynėse dalyvavusiems kariams.

Neigiami vaizdiniai ir jų keliami neapykantos, pykčio, keršto jausmai laikytini vidiniais veiksniais, skatinusiais dalį karių atlikti pareigą ir vykdyti su žudymu susijusius įsakymus, dėl to, kad atskiros šių vaizdinių sudedamosios dalys atitiko aukų charakteristikas. Žmogaus prigimčiai būdinga, kad neigiamų vaizdinių keliamą pyktį, neapykantą, poreikį keršyti, nesant galimybės surasti konkrečius vaizdiniuose figūruojančius asmenis, jis dažnai nukreipia į asmenis, kurie pagal įvairius požymius atitinka figūruojančius jų vaizdiniuose. Kad savisaugos batalionuose tarnavusiems kariams ištis buvo būdinga nukreipti pyktį ir kerštą į kitus asmenis, patvirtina jų pačių liudijimai. Dalis Kauno savisaugos bataliono karių buvo susidarę neigiamą žydo, ruso, lietuvio ar kitos tautybės asmens komunisto, sovietinio lojalisto vaizdinį. Taip pat jie disponavo ir kitokiais neigiamais vaizdiniais. Šie vaizdiniai susiformavo gyvenimiškos patirties, įgytos iki tarnybos batalione, pagrindu.

Kad sadizmas laikytinas veiksnium, skatinusiu paklusti pareigai, t. y. dalyvauti žmonių naikinimo akcijose, rodo tai, jog dalis Kauno savisaugos batalionų karių žudynių metu buvo ypač aktyvūs, tyčiojosi iš aukų, siekė joms suteikti skausmo, reikšė pasitenkinimą savo žudikiška veikla. Sadistinė elgsena žudymo akcijose nebuvo visuotinis reiškinys, ji buvo būdinga tik atskiriems kariams.

Girtumas laikytinas veiksnium, skatinusiu atlikti pareigą ir vykdyti įsakymą, dėl to, kad žydų, kitų asmenų grupių naikinimo

akcijose kariams buvo duodama gerti alkoholinių gėrimų. Archyvinių duomenų analizė atskleidžia, kad alkoholį žudynių metu vartojo ne visi, o tik dalis karių. Bent jau dalis jų žudynėse neabejotinai buvo daugiau ar mažiau apsvaigę nuo alkoholio. Pasak pačių karių, žudynių dalyviams gerti alkoholio buvo duodama dėl to, kad juos mažiau jaudintų egzekucijų vaizdai. Girtumas veiksnium, skatinusiu atlikti pareigą, laikytinas ir dėl to, kad įvairaus pobūdžio literatūroje alkoholis nurodomas kaip priemonė, slopinanti moralės normas atitinkančią elgseną.

Turto poreikis laikytinas veiksnium, skatinusiu dalį karių atlikti pareigą, t. y. dalyvauti įsakymo tvarka žydų, kitų asmenų grupių naikinimo akcijose, dėl to, kad žudynėse jie galėjo įsigyti aukoms priklausiusio turto. Kad kariai vyko į žudynių akcijas ir jose dalyvavo ne vien pakludami įsakymui, bet ir norėdami pasipelnyti, patvirtina negausūs duomenys. Didžioji dalis šių archyvinių duomenų rodo, kad dalis Kauno savisaugos batalionų karių pasinaudojo naikinimo akcijomis kaip palankia situacija savo materialiniams poreikiams patenkinti, t. y. įsigijo aukoms priklausiusio turto. Tačiau iš šių duomenų dažniausiai neįmanoma suvokti, ar kariai į naikinimo akcijas, kurių metu įsigijo aukų turto, vyko ne tik vykdydami įsakymą, bet ir norėdami aukų sąskaita pasipelnyti. Kad į egzekucijas buvo vykstama ir norint aukų sąskaita praturtėti, leidžia teigti negausūs duomenys, rodantys, kad būta karių, kuriuos turto poreikis skatino atlikti pareigą, t. y. vykti į naikinimo akcijas ir jose dalyvauti įsakymo tvarka.

Nuorodos

¹ A. Eidintas, „Žudikai ir jų motyvacija“, *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002, p. 235–252.

² Ibid., p. 235.

³ P. Kežinaitis, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 88.

⁴ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p. 186.

⁵ R. Puišytė, „Masinės žudynės Lietuvos provincijoje“, *Žydų muziejus. Almanachas*, Vilnius, 2001, p. 198–199.

⁶ A. Bubnys, „Lietuvos žydų naikinimas provincijoje“, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 210; To paties, „Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 82.

⁷ S. Sužiedėlis, „Penkiasdešimčiai metų praėjus: lietuvių tautos sukilimo ir Laikinosios vyriausybės istorijos interpretacijų disonansai“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001, p. 498.

⁸ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse*, Vilnius, 1996, p. 229.

⁹ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2(20), p. 31–52.

¹⁰ A. Rukšėnas, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje 1941–1943 m.“, *ibid.*, 2007, Nr. 2(22), p. 54–55.

¹¹ R. Hilbergas, *Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 65–78.

¹² R. Zizas, „Lietuvių kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1998, Nr. 1, p. 46.

¹³ J. Masalskio 1963 m. sausio 5 d. apklausos protokolas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 47335/3, t. 1, l. 281.

¹⁴ P. Tinterio 1962 m. birželio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 2, l. 277.

¹⁵ L. Stonkaus 1981 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47760/3, t. 2, l. 96.

¹⁶ 1979 m. liepos 18–23 d. teisiamašis posėdis, *ibid.*, b. 47745/3, t. 6, l. 201.

¹⁷ J. Kleinausko 1979 m. balandžio 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 66.

¹⁸ P. Genio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 37.

¹⁹ S. Gervino 1988 m. rugsėjo 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1144, l. 7.

²⁰ J. Ūselio 1962 m. sausio 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47386/3, t. 3, l. 52–54.

²¹ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 59.

²² S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d., M. Dudėno 1978 m. gruodžio 15 d. ir P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 145, 182, 194–195.

²³ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 15 d., K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d., S. Varno 1978 m. gruodžio 29 d. ir S. Buinevičiaus 1979 m. kovo 13 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 145–146, 167, 183, 194–195, 240.

²⁴ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 15 d., P. Stanio 1978 m. gruodžio 27 d., K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. ir J. Davalgos 1961 m. lapkričio 2 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 146, 168, 183; t. 4, l. 178.

²⁵ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 15 d., K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. ir S. Buinevičiaus 1979 m. kovo 13 d. apklausų protokolai, *ibid.*, t. 2, l. 145–146, 168, 240.

²⁶ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 149.

²⁷ K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 268.

²⁸ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 149.

²⁹ K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. ir K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 169, 268.

³⁰ J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio 1980 m. birželio 4 d., M. Migonio 1980 m. birželio 4 d., K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d. ir M. Dudėno 1978 m. gruodžio 18 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 46, b. 1159, l. 11–12, 34, 45; ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 149, 268.

³¹ K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d., K. Aržuolaičio 1979 m. kovo 15 d., J. Arlausko 1980 m. birželio 3 d., J. Grigonio, M. Migonio 1980 m. birželio 4 d. ir S. Gervino 1980 m. birželio 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 169, 268; ap. 46, b. 1159, l. 12, 34, 46, 57.

³² Z. Randžio 1968 m. gruodžio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47588/3, t. 2, l. 202.

³³ M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 66.

³⁴ Z. Kemzūros 1961 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 95.

³⁵ K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 104.

³⁶ V. Barausko 1962 m. spalio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47335/3, t. 1, l. 337–338.

³⁷ J. Baranausko 1979 m. kovo 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 215.

³⁸ M. Kačiulio 1980 m. liepos 14 d. 1982 m. rugpjūčio 16 d., E. Guogos 1982 m. vasario 24 ir rugpjūčio 19 d., B. Stimburio 1982 m. vasario 23 d., J. Vuosaicio 1961 m. balandžio 24 d. ir J. Plašcinskio 1981 m. vasario 19 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, ap. 46, b. 1159, l. 68–69, 217, 229; b. 1160, l. 11, 18–19, 98, 134–135; b. 1287, l. 24.

³⁹ J. Ūselio 1962 m. sausio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 186.

⁴⁰ T. Kelpšos 1962 m. balandžio 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 4, l. 129.

⁴¹ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 195.

⁴² J. Arlausko 1948 m. rugpjūčio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, l. 147.

⁴³ R. Zizas, *op. cit.*, p. 46.

⁴⁴ Д. Майерс, *Социальная психология*, Санкт-Петербург, 1999, с. 298.

⁴⁵ J. M. Plungės 1979 m. kovo 4 d. raštas LSSR KGB Tardymo skyriaus viršininkui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 51–52.

⁴⁶ Z. Kemzūros 1961 m. rugsėjo 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 195.

⁴⁷ S. Nėniaus ir J. Baranausko 1947 m. rugsėjo 2 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 9592/3, l. 171 a. p.

⁴⁸ M. Dudėno 1963 m. liepos 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47439/3, t. 1, l. 79.

⁴⁹ B. Labeikio 1962 m. spalio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47335/3, t. 1, l. 155.

⁵⁰ P. Kežinaitis, *op. cit.*, p. 88.

⁵¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996, p. 144–145.

⁵² J. Masalskio 1963 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47335/3, t. 1, l. 288.

⁵³ Liudytojo V. Vekriko parodymai 1962 m. rugsėjo 26–spalio 4 d. teisiama jame posėdyje, *ibid.*, b. 47337/3, t. 12, l. 202.

⁵⁴ B. Labeikio 1961 m. kovo 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47335/3, t. 1, l. 13.

⁵⁵ S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo apsaugos batalionas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 130–131.

⁵⁶ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, So-

vietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais, Vilnius, 1999, p. 137.

⁵⁷ J. Plumpės 1979 m. sausio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 8.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos KAM kariuomenės teismo ypatingai svarbių bylų tardytojo 1940 m. liepos 15 d. pranešimas Kauno kalėjimo viršininkui, *ibid.*, f. L-44, ap. 1, b. 13583, l. 4.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Kauno kalėjimo suimtųjų ir nuteistųjų sąrašas, *ibid.*, l. 7.

⁶¹ LSSR vidaus reikalų liaudies komisariato 1940 m. rugsėjo 16 d. raštas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui, *ibid.*, l. 6.

⁶² Kauno kalėjimo suimtųjų ir nuteistųjų sąrašas, Lietuvos Respublikos Kauno miesto ir apskrities komendantūros karo kalėjimo viršininko 1940 m. rugsėjo 16 d. raštas Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkui, *ibid.*, l. 7–8.

⁶³ Kauno kalėjimo suimtųjų ir nuteistųjų sąrašas, *ibid.*, l. 7.

⁶⁴ J. Ralio 1953 m. balandžio 18 ir 29 d. apklausų bei 1941 m. gegužės 28 d. kratos protokoliai, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 20, 30, 398 a. p.; b. P-5024, l. 62.

⁶⁵ Valstybės saugumo departamento direktoriaus A. Guzevičiaus 1940 m. rugsėjo 10 d. orderis Nr. 184, LSSR NKGB Tardymo skyriaus 1941 m. kovo 8 d. kaltinamoji išvada dėl A. Impulevičiaus veiklos, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 17, 39.

⁶⁶ LSSR NKVD 3-iojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo seržanto Popovo 1941 m. rugsėjo 9 d. nutarimai dėl A. Impulevičiaus suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, l. 15–15 a. p.

⁶⁷ J. Klimavičiaus 1940 m. gruodžio mėn. asmens anketa, *ibid.*, b. 27787/3, l. 6 a. p.

⁶⁸ LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo jaunesn. lt. Šmyriovo 1940 m. gruodžio 23 d. nutarimai dėl suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, l. 2–3 a. p.

⁶⁹ Baltarusijos SSR NKVD 106-ojo pasienio būrio 5-ojo skyriaus viršininko padėjėjo vyr. lt. 1-ojo rango techniko intendanto Pustovito 1940 m. gruodžio 15 d. nutarimai dėl J. Surmo suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, b. 9940/3, l. 4–5.

⁷⁰ LSSR NKVD UGB 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo jaunesn. lt. Šmyriovo 1940 m. gruodžio 23 d. nutarimai dėl suėmimo ir

kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, b. 27787/3, l. 2–3 a. p.

⁷¹ LSSR NKVD 1941 m. sausio 24 d. kaltinamoji išvada dėl J. Klimavičiaus, *ibid.*, l. 40.

⁷² J. Klimavičiaus 1941 m. sausio 15 d. kvotos protokolas, *ibid.*, l. 19–19 a. p.

⁷³ LSSR NKVD 3-iojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio saugumo seržanto Popovo 1940 m. rugsėjo 9 d. nutarimai dėl A. Impulevičiaus suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 15–16 a. p.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ LSSR NKVD Tardymo dalies vyr. tardytojo M. Vilensko 1941 m. vasario 6 d. nutarimas dėl tyrimo laiko pratęsimo, 1941 m. kovo mėn. kaltinamoji išvada, *ibid.*, l. 31, 39.

⁷⁶ A. Impulevičiaus 1940 m. rugsėjo 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 27.

⁷⁷ LSSR NKVD Tardymo dalies vyr. tardytojo M. Vilensko 1941 m. vasario 6 d. nutarimas dėl tyrimo laiko pratęsimo, 1941 m. kovo mėn. kaltinamoji išvada, *ibid.*, l. 31, 39.

⁷⁸ A. Impulevičiaus 1941 m. kovo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 32 a. p.

⁷⁹ J. Ralio 1941 m. birželio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-5024, l. 180–182.

⁸⁰ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *op. cit.*, p. 337.

⁸¹ Baltarusijos SSR NKVD 106-ojo pasienio būrio 5-ojo skyriaus viršininko padėjėjo vyr. lt. 1-ojo rango techniko intendanto Pustovito 1940 m. gruodžio 15 d. nutarimai dėl J. Surmo suėmimo ir kardomosios priemonės skyrimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9940/3, l. 4–5 a. p.

⁸² L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *op. cit.*, p. 337, 373, 385.

⁸³ *Ibid.*, p. 375.

⁸⁴ 11-osios armijos karo tribunolo 1941 m. balandžio 11 d. nuosprendis, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27787/3, l. 54.

⁸⁵ SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo 1941 m. gegužės 24 d. nuosprendis, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 41.

⁸⁶ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *op. cit.*, p. 148.

⁸⁷ Gen. štabo mjr. A. Impulevičiaus 1941 m. liepos 28 d. raportas Nr. 3, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-1444, ap. 1, b. 8, l. 96.

⁸⁸ 1941 m. liepos 29 d. liudijimas, *ibid.*, l. 89.

⁸⁹ J. Klimavičius, „Velykos mirtininkų kameroje“, *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 24, Nr. 98, p. 4.

⁹⁰ 2-ojo apsaugos bataliono lt. J. Klimavičiaus 1941 m. lapkričio 4 d. raportas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 18, l. 398.

⁹¹ J. Ralio 1953 m. balandžio 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 32.

⁹² M. Biržiška, „Žydai ir Lietuva“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, p. 368.

⁹³ I. Ostaševskio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30352/3, l. 56 a. p.

⁹⁴ J. Surmo tremties byla, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 40757, l. 39; J. Surmo 1946 m. balandžio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 30352/3, l. 15 a. p.

⁹⁵ M. Biržiška, *op. cit.*, p. 368.

⁹⁶ Valstybės saugumo komiteto prie LSSR MT Tardymo dalies Ypatingai svarbių bylų skyriaus vyr. tardytojo kpt. Kažio 1963 m. sausio 5 d. nutarimas dėl kaltinimo pateikimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47335/3, t. 1, l. 277–278.

⁹⁷ J. Masalskio 1963 m. sausio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 288.

⁹⁸ I. Ostaševskio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 30352/3, l. 56 a. p.

⁹⁹ J. M. Plungės 1979 m. sausio 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47754/3, t. 2, l. 25.

¹⁰⁰ J. Ralio 1953 m. birželio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 26739/3, l. 80.

¹⁰¹ A. Suslavičius, G. Valickas, *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*, Vilnius, 1999, p. 120.

¹⁰² J. Ūselio ir V. Gričeliausko 1962 m. vasario 15 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6, l. 285.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ Liudytojo V. Vekriko parodymai 1962 m. rugsėjo 26–spalio 4 d. teisiama jame posėdyje, *ibid.*, b. 47337/3, t. 12, l. 202.

¹⁰⁵ J. M. Plungės 1979 m. kovo 2 d. ir M. Dūdėno 1978 m. gruodžio 15 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 47745/3, t. 2, l. 48, 143.

¹⁰⁶ J. Ralio 1979 m. balandžio 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 16–16 a. p.

¹⁰⁷ K. Ūzo 1978 m. gruodžio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 170.

¹⁰⁸ M. Sutkaus 1948 m. rugpjūčio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 11238/3, t. 1, l. 22.

¹⁰⁹ J. Surmo 1946 m. birželio 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 30352/3, l. 28–29 a. p.

- ¹¹⁰ R. Puišytė, op. cit., p. 198–199.
- ¹¹¹ B. Labeikio 1962 m. spalio 16 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47335/3, t. 1, l. 181.
- ¹¹² A. Vaivados 1961 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47588/3, t. 2, l. 49.
- ¹¹³ J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 4, l. 161.
- ¹¹⁴ A. Bakanavičiaus 1962 m. sausio 22 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47335/3, t. 1, l. 55.
- ¹¹⁵ M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 66.
- ¹¹⁶ K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d. apklausos protokolas, ibid., l. 104.
- ¹¹⁷ A. Vaivados 1961 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47588/3, t. 2, l. 49.
- ¹¹⁸ J. Surmo 1946 m. liepos 11 d. apklausos protokolas, *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 268.
- ¹¹⁹ M. Dudėno 1963 m. liepos 2 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 53.
- ¹²⁰ M. Dudėno 1978 m. gruodžio 15 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 143.
- ¹²¹ Ibid.
- ¹²² B. Labeikio 1962 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, ibid., t. 1, l. 193–194.
- ¹²³ M. Dudėno 1963 m. liepos 3 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 64.
- ¹²⁴ K. Ūzo 1961 m. vasario 17 d. apklausos protokolas, ibid., l. 106.
- ¹²⁵ J. Knyrimo 1961 m. spalio 11 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 4, l. 161.
- ¹²⁶ D. Egofo 1947 m. vasario 22 d. apklausos protokolas, ibid., l. 289.
- ¹²⁷ A. Vaivados 1968 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47588/3, t. 2, l. 66.
- ¹²⁸ A. Eidintas, op. cit., p. 239–246.
- ¹²⁹ S. Veličkos 1979 m. balandžio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 42 a. p.
- ¹³⁰ M. Dudėno 1963 m. liepos 2 d. ir 1978 m. gruodžio 15 d. apklausų protokolai, ibid., t. 2, l. 142 a. p.–142; b. 47439/3, t. 1, l. 53.
- ¹³¹ E. Knyrimienės 1962 m. birželio 13 d., J. Klimanskio 1961 m. gruodžio 20 d. ir S. Puskunigio 1961 m. gruodžio 19 d. apklausų protokolai, ibid., b. 47383/3, t. 5, l. 3, 14, 23–24.
- ¹³² K. Adomaičio 1962 m. vasario 27 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47439/3, t. 1, l. 126.
- ¹³³ K. Ūzo 1978 m. gruodžio 21 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 2, l. 163.
- ¹³⁴ J. Baranausko 1979 m. vasario 22 d. apklausos protokolas, ibid., l. 215 a. p.
- ¹³⁵ P. Janyšio 1979 m. gegužės 11 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 104 a. p.
- ¹³⁶ S. Erštikaičio 1962 m. vasario 19 d. apklausos protokolo nuorašas, ibid., ap. 46, b. 1285, l. 299.
- ¹³⁷ M. Dudėno 1963 m. liepos 4 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 58, b. 47439/3, t. 1, l. 66.
- ¹³⁸ K. Adomaičio 1963 m. balandžio 8 d. apklausos protokolas, ibid., l. 114 a. p.
- ¹³⁹ P. Levicko 1945 m. birželio 30 d. apklausos protokolas, ibid., b. 45680/3, l. 21 a. p.
- ¹⁴⁰ P. Genio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 38–38 a. p.
- ¹⁴¹ Ibid.
- ¹⁴² J. Šalčiūno 1979 m. balandžio 17 d. apklausos protokolas, ibid., l. 79 a. p.
- ¹⁴³ S. Puskunigio 1961 m. gruodžio 19 d., J. Klimanskio 1961 m. gruodžio 20 d. ir E. Knyrimienės 1962 m. birželio 13 d. apklausų protokolai, ibid., b. 47383/3, t. 5, l. 3, 14, 23–24.
- ¹⁴⁴ P. Genio 1979 m. balandžio 5 d. apklausos protokolas, ibid., b. 47745/3, t. 3, l. 38–38 a. p.
- ¹⁴⁵ J. Šalčiūno 1979 m. balandžio 17 d. apklausos protokolas, ibid., l. 79 a. p.
- ¹⁴⁶ S. Nėniaus 1947 m. rugpjūčio 29 d. apklausos protokolas, ibid., b. 9592/3, l. 83 a. p.
- ¹⁴⁷ S. Keturaitienės 1947 m. balandžio 24 d. ir A. Majauskienės 1947 m. gegužės 6 d. apklausų protokolai, ibid., l. 151 a. p.–152, 154 a. p.
- ¹⁴⁸ A. Nykštaičio prisiminimai, ibid., b. 46373/3, t. 4, vokas Nr. 4, l. 3–125.
- ¹⁴⁹ Ibid.
- ¹⁵⁰ I. Ostaševskio 1946 m. kovo 26 d. apklausos protokolas, ibid., b. 30352/3, l. 56.
- ¹⁵¹ H. Žemelis, „Juodasis Lietuvos istorijos lapas“, *Lietuvos žydų žudynių byla*, p. 589–599.
- ¹⁵² A. Suslavičius, G. Valickas, op. cit., p. 116.

Gauta 2011 09 29
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

MOTIVES OF THE SOLDIERS OF KAUNAS SELF-DEFENCE BATTALIONS FOR PARTICIPATION IN THE KILLING OF JEWS AND OTHER GROUPS OF PEOPLE DURING THE NAZI OCCUPATION (1941–1944)

Summary

The article explores the motives of Lithuanians, who served in Kaunas National Labour Defence 1st and 2nd Auxiliary Police Service Battalions, for killing Jews and other groups of people during the period of the Nazi occupation (1941–1944). The topic is examined on the basis of archival data, historiography, and the knowledge of social psychology. The article distinguishes six inner factors that encouraged the troops who served in Kaunas National Labour Defence Battalions to participate in the massacre campaigns. They are: duty, fear, negative images, sadism, inebriation, and the need for property. The main factor, however, that urged the troops to participate in the massacre was the sense of duty. This was the main factor, because soldiers who joined the battalion had undertaken to obey orders. The operations of the extermination of Jews and other groups of people were carried out pursuant to the orders issued to them, i.e. first there was an appeal to the

sense of duty and only then to other internal factors. There were five internal factors considered to be internal stimuli that encouraged the fulfilment of duty. The feeling of duty and the motive of fear were characteristic to all soldiers involved in the campaigns of killing people. Negative images, sadism, inebriation, and the need for property were characteristic of only some soldiers of the battalions. The article also discusses the cases in which soldiers of Kaunas Self-Defence Units carried out actions directed against Jews outside the battalion or prior to joining the battalion. Such acts were carried out due to negative images, which evoked feelings of hatred and revenge. These actions are special because when carrying out of these actions, soldiers were not bound by a sense of duty, i. e. the sense of duty did not determine their actions. In this case, therefore, negative images should be considered the key factor that encouraged the act of killing.